

V BOJI PROTI ŠPIONŮM A ROZVRATNÍKŮM – STÁTNÍ SOUD A POČÁTKY JEHO ČINNOSTI

LUKÁŠ BLAŽEK

1. Ochrana lidově demokratického zřízení

Obyvatelstvo Československa povětšinou s nadějí očekávalo, že s porážkou nacistického Německa a jeho spojenců a s koncem druhé světové války přichází tolik očekávaná doba míru a svobody. Mnozí vůbec netušili, že doba poválečné svobody nebude dlouho trvat, že se nebude postupně uvolňovat a liberalizovat společnost, naopak že zakrátko tuto omezenou poválečnou svobodu nahradí nesvoboda další, jiná, avšak podobně krutá.

Komunisté se na převzetí veškeré moci ve státě pečlivě připravovali. Významným krokem k uchopení moci se stalo již sestavení vlády v roce 1945. Košický vládní program na několika místech odkazuje na úzkou a výhradní spolupráci se Sovětským svazem¹. Kurz, který byl takto nastaven, postupně směřoval k uchopení moci komunisty, k němuž došlo v důsledku únorových událostí roku 1948.

Dne 25. února 1948 přistoupil prezident republiky Edvard Beneš na návrh tehdejšího předsedy vlády Klementa Gottwalda, přijal demisi ministrů a doplnil dle Gottwaldova návrhu vládu. Tímto krokem dosáhli komunisté svého cíle bez ozbrojeného státního převratu. K upevnění moci a ochraně svých pozic nastavila KSČ ostrý postup, který odůvodnila nutností zavést diktaturu proletariátu a potření „reakce“, což bylo i v souladu s prohlášeními J. V. Stalina o „zostřování třídního boje v době přechodu od kapitalismu k socialismu“. Potřeba chránit nově vzniklý režim především prostředky trestního práva a trestní represí vyplývala i z polohy Československa a zhoršujících se vztahů mezi Sovětským svazem a západními státy².

Prvořadým politickým úkolem justice po únoru 1948 bylo vytvořit z justičního aparátu tvrdou zbraň proti všem škůdcům lidové demokracie a postavit jej do služeb pracujícího lidu při budování socialismu³. Tímto úkolem bylo pověřeno ministerstvo spravedlnosti pod vedením ministra spravedlnosti Alexeje Čepičky.

---

1 Text Košického vládního programu dostupný na internetových stránkách http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm [9. 5. 2016].

2 Kuklík, Jan a kol.: Vývoj československého práva 1945–1989. Praha 2008, s. 146

3 Národní archiv (NA), Praha, f. ÚV KSČ - A. Čepička, sv. 17, a.j. 113.

Na ochranu nově vzniklého režimu bylo využito hned několika právních předpisů. Ústavodárné Národní shromáždění ještě před rokem 1948 přijalo zákon č. 17/1947 Sb., o stíhání černého obchodu a podobných pletich (13. února 1947) a zákon č. 182/1947 Sb., který ustanovuje, že trestné činy proti státu se stíhají na celém státním území, tedy i na území Slovenska podle zákona na ochranu republiky ze dne 19. března 1923, ve znění předpisů, které zákon o ochraně republiky mění a doplňují, pokud tyto předpisy byly vydány před 30. zářím 1938, a že současně stanoví příslušnost soudů zřízených podle zákona č. 68/1935 Sb. z. a n., o vrchních soudech jako soudech státních, popřípadě příslušnost jiných soudů příslušných pro řízení o trestných činech podle zákona na ochranu republiky⁴.

Záhy po únoru 1948 pak ÚNS přijalo 25. března 1948 zákon č. 33/1948 Sb., jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení, čímž došlo k obnově retribučního soudnictví v celém Československu.

Tyto právní předpisy se však komunistům nejevily jako dostatečné coby vhodný nástroj k uskutečňování jejich politiky vůči odpůrcům, a tak byla zahájena příprava nových, vhodnějších právních předpisů. Urychleně byl 6. října 1948 přijat zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, který společně se zákonem č. 232/1948 Sb., o státním soudu, již vhodný nástroj k perzekuci politických oponentů představoval.

Odpovědnost justice za perzekuci a její podobu „spočívala především v tom, že se stala výkonným útvarem politických orgánů a také orgánů bezpečnosti. Svým rozhodnutím dávala justice zdání legality a odbornosti. Přitom pracovníci justice, kteří se na politických procesech podíleli, nemohli nevědět, že se dopouštějí porušování československých zákonů⁵“.

Celý mechanismus tzv. kabinetní justice je v základu popsán v textu *Odpovědnost justice*, který vytvořil neznámý autor a která vycházela z práce Pillerovy komise. Mechanismus byl kontrolován nejvyššími justičními činiteli, mezi něž bezpochyby patřil ministr spravedlnosti, jeho náměstci a další vysocí úředníci ministerstva, státní prokurátor, prezident Státního soudu, generální prokurátor a předseda Nejvyššího soudu. Samozřejmě, že nelze vynechat přímou odpovědnost konkrétních soudců, a to především soudců Státního soudu a ke státní prokuratuře přidělených prokurátorů⁶. Významnou roli zde hrálo též vybírání konkrétních justičních činitelů. Jednalo se buď o prověřené členy strany či naopak o mladé lidi, většinou absolventy zrychlený kurzů a právnických škol pracujících. Zde není zanedbatelné uvést i příklady konkrétních státních prokurátorů, kteří byli fakticky bez odpovídajícího vzdělání. Příkladem může být státní prokurátorka Ivanová, která velmi aktivně vystupovala v monstrprocesu Strážesky a spol.,

---

4 <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/079schuz/s079001.htm> [9. 5. 2016].

5 NA, fond ÚV KSČ, Pillerova komise, kart. 19.

6 Tamtéž.

procesu s teroristickou skupinou ATA, jež byla souzena státním soudem v Lito-
myšli v říjnu 1950⁷.

Popis a analýza fungování státního soudu a tím i státní prokuratury na základě
detailní analýzy celého archivního fondu Státního soudu umístěného v Národním
archivu v Praze ve spojení s porovnáním s dalšími archiváliemi a právní analýzou
předpisů, jimiž se činnost obou institucí řídila tak může přinést cenné informace
o podobě perzekuce na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let v oblasti stí-
hání politických trestných činů.

2. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky

Státní soud a ochrana politického zřízení pomocí zvláštních zákonů odlišných
od trestního zákoníku nebyla zařazena do československého právního řádu až po
druhé světové válce. Předobrazem pro předpisy přijaté po únoru 1948 se stala prvo-
republiková úprava z roku 1923. Hmotně právním předpisem přijatým na ochranu
právních statků spojených s politickým zřízením se stal ve dvacátých letech zákon
č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky, doplnil jej procesně právní předpis,
zákon č. 51/1923 Sb. z. a n., o státním soudu, ten byl pak v roce 1935 nahrazen zá-
konem č. 68/1935 Sb. z. a n., o vrchních soudech jako soudech státních.

Komunisté si uvědomovali, že prvorepublikový zákon na ochranu republiky
nevyhovuje jejich potřebám nástroje k tvrdému potlačení opozice, a tak ve velmi
krátkém čase připravili nový zákon, který by takové vlastnosti měl, byl jím zákon
č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky. Přesto však komunisté
neváhali útočit na podstatu prvorepublikových zákonů. Vymezovali se vůči nim již
v době jejich přijímání a nejinak tomu bylo i při projevech v Národním shromáždění
6. října 1948, kdy byly přijaty nové zákony z komunistické dílny. O deset dní
později, 16. října byly vyhlášeny ve Sbírce zákonů a účinnosti nabyly osm dní poté,
tedy 24. října 1948.

Hmotně právním předpisem se stal zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově
demokratické republiky, který tvoří 72 paragrafů, jež jsou rozděleny do pěti hlav.
První hlava zahrnuje trestné činy proti státu, druhá trestné činy proti vnější bezpeč-
nosti státu, třetí trestné činy proti vnitřní bezpečnosti státu, čtvrtá trestné činy proti
mezinárodním vztahům a pátá hlava upravuje ustanovení společná a závěrečná.

Ustanovení hlavy první – trestné činy proti státu – chrání stát proti přímým
útokům na samu jeho existenci a na ty právní statky, které tvoří přímo základy jeho
existence, kterými se rozumí jeho samostatnost, ústavní jednotnost a územní celist-
vost. Chráněno je lidově demokratické zřízení, společenská a hospodářská soustava
republiky a její národní charakter.

Obecně nejtěžším trestným činem, který byl hojně v řízeních před státním sou-
dem využívaným, je velezrada (§ 1). Velezrady se dopustí ten, kdo se pokusí a) zni-

7 Bláhová, Ivana – Blažek, Lukáš – Boštlík, Martin – Stará, Tereza: Jménem republiky! Praha 2015, s. 348.

čít samostatnost nebo ústavní jednotnost republiky, b) odtrhnout od republiky část jejího území, c) zničit nebo rozvrátit lidově demokratické zřízení nebo společenskou nebo hospodářskou soustavu republiky, zaručené ústavou, nebo d) násilím znemožnit ústavní činnost prezidenta republiky neb jeho náměstka, zákonodárského sboru nebo vlády (sboru pověřenců). Mezi kvalifikační momenty pak patří spolčení se s další osobou, vejít v přímý či nepřímý styk s cizí mocí, dopuštění se takového činu za branné pohotovosti státu nebo v době napadení republiky, zvláštní míra ohrožení chráněných statků, užití branné moci, ozbrojeného nebo na vojenský způsob organizovaného sboru, byly-li k takovému činu sbírány nebo organizovány branné nebo pomocné síly nebo hromaděny zbraně neb střelivo, byl-li při takovém činu kladen násilný odpor branné moci nebo ozbrojenému sboru nebo jiné zvláště přitěžující okolnosti. Ustanovení § 1 vycházelo z ustanovení § 1 a § 2 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky⁸.

Státní soud obligatorně rozhodoval jen o některých trestných činech dle zákona na ochranu lidově demokratické republiky, byla jimi právě výše zmíněná velezrada (§ 1), dále pak vyzvědačství (§ 5), vyzvědačství proti spojenci (§ 6), válečné škůdnictví (§ 10 odst. 1 a 2), válečná zrada (§ 11), útoky na život ústavních činitelů (§ 14), kvalifikovaná skutková podstata trestného činu tělesného poškození ústavních činitelů (§ 15 odst. 2), kvalifikovaná skutková podstata trestného činu podpory a propagace fašismu a podobných hnutí (§ 25 odst. 3), a v případech zvláště přitěžující okolnosti trestný čin prorady (§ 39 odst. 1).

3. Státní soud

V souvislosti s přijetím zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky, byla zákonem č. 51/1923 Sb. z. a n., o státním soudu, zřízena instituce specializovaného soudu ve věcech politických deliktů definovaných právě v zákoně na ochranu republiky. Podoba soudu prošla výraznou změnou, neboť zákon č. 51/1923 Sb. z. a n. byl derogován a nahrazen zákonem č. 68/1935 Sb., o vrchních soudech jako soudům státních. Podle ustanovení § 1 tohoto zákona byla vrchním soudům jako soudům státním vymezena pravomoc konat řízení a rozhodovat o dvou skupinách trestných činů, a to o činech taxativně vyjmenovaných v § 1 odst. 1 písm. a) tohoto zákona, a na návrh veřejného žalobce o taxativně vyjmenovaných trestných činech v § 1 odst. 1 písm. b), přičemž u nich musel být navržen trest odnětí svobody přesahující délku pěti let. Státními soudy pak tvořily pětičlenné senáty příslušných vrchních soudů. Tento zákon byl nahrazen zákonem č. 232/1948 Sb., o státním soudu, jenž přinesl významné změny oproti předchozí úpravě.

Období činnosti „nového“ státního soudu můžeme rozdělit do dvou hlavních etap. První z nich je od doby ustavení státního soudu, ke kterému došlo 25. října 1948, až do nabytí účinnosti nových unifikčních trestních předpisů, tj. zákona

---

⁸ § 1 – Úklady a § 2 – Příprava úkladů.

č. 86/1950 Sb., trestní zákon, který zrušil zákon č. 231/1948 Sb., zákon na ochranu lidově demokratické republiky, a zákona č. 87/1950 Sb., trestní řád, který jednak nahradil podpůrný procesní předpis, kterým byl pro všechna řízení před státním soudem zákon č. 119/1873 ř. z., trestní řád, a zároveň novelizoval zákon č. 232/1948 Sb., o státním soudu. Druhá hlavní etapa je vymezena 1. srpnem 1950 a končí dnem účinnosti zákona č. 232/1948 Sb., o státním soudu, jenž byl derogován zákonem č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů, tj. ke dni 31. prosince 1952. Agendu státních soudů převzaly krajské soudy a v druhé instanci Nejvyšší soud. Do přelomového okamžiku také patří změna hmotně právního předpisu, neboť k 31. červenci 1950 končí účinnost zákona na ochranu lidově demokratické republiky. Ustanovení tohoto zákona jsou s mírnou obměnou převzata do hlavy I. zákona č. 86/1950 Sb., trestní zákon.

Dále bude text zaměřen na rozbor právní úpravy dopadající na první etapu existence státního soudu, kterou můžeme ještě blíže rozdělit na dvě méně vyhraněné části. První z nich je zakladatelské období činnosti státního soudu. V tomto období není ještě ustálen plně funkční aparát státního soudu a v řízení před ním se hojně vyskytují trestné činy spáchané před účinností zákona na ochranu lidově demokratické republiky. Toto období trvá po zbývající část roku 1948 a po většinu roku 1949. Druhé období se pak vyznačuje již ustálením organizace státního soudu, důslednějším řízením a kontrolou jednotlivých senátů, včetně podrobnější a cílenější přípravy konkrétních trestních kauz, jež jsou v působnosti státního soudu.

3.1 Hlavní zásady, organizace státního soudu

Nejdůležitější zásadou, jež výrazným způsobem určuje charakter státního soudu, bylo zřízení jednoho státního soudu na území celé Československé republiky, což představovalo významnou změnu oproti prvorepublikové úpravě.

Důvody pro zvolení koncepce jednoho státního soudu pro celé území Československa shrnul ve svém projevu v Národním shromáždění poslanec Československé strany socialistické Ferdinand Richter, který uvedl: „Jediný státní soud podle návrhu nám předloženého bude orgánem spravedlnosti ještě pružnějším než dosavadní státní soudy a také nám zabezpečuje jednotnou judikaturu v celém státě. [...]“⁹

Obdobně je pak uvedeno zdůvodnění v důvodové zprávě k zákonu o státním soudu, přičemž je akcentován také efekt specializace soudců na tuto oblast trestní agendy¹⁰. To je vzhledem k účelu, kterému měl státní soud sloužit logickým vyústěním. Neboť takovým řešením, kdy jen jediný soud rozhoduje o politických deliktech, lze úspěšně dosáhnout jeho kontroly v situaci, ve které je jen omezená možnost kontroly soudní moci, což období záhy po únoru 1948 bylo. S tím souvisí

9 Projev poslance Národního shromáždění Ferdinanda Richtera viz <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013005.htm> [9. 5. 2016].

10 srov. Důvodová zpráva k zákonu č. 232/1948 Sb., o státním soudu, dostupná na http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0095_01.htm [9. 5. 2016].

i doba, po kterou byl státní soud jako soud řádný součástí soudní soustavy Československé republiky. Jakmile byla totiž celá justice pod kontrolou a velká část nespolehlivých soudců byla nahrazena novými, režimem prověřenými soudci, nebyla instituce jednotného soudu pro závažné politické delikty potřebná a řízení o těchto věcech bylo možné přenechat v první instanci příslušným krajským soudům, což se nakonec s platností od 1. ledna 1953 také stalo.

Státní soud stejně jako státní prokuratura byl rozdělen do tří oddělení: Praha, Brno a Bratislava. Územně spadaly pod pražské oddělení kraje Praha, České Budějovice, Karlovy Vary, Plzeň, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové a Pardubice, pod brněnské oddělení spadaly kraje Brno, Jihlava, Gottwaldov, Olomouc a Ostrava, pod bratislavské oddělení kraje Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Žilina, Prešov a Košice.¹¹

Druhou hlavní zásadou, která se do ustanovení zákona o státním soudu promítla, byla jednotná pravomoc státního soudu nad osobami civilními i vojenskými. Pro příště tak byly vojenské osoby původně spadající pod pravomoc vojenských soudů podrobeny v případě spáchání trestných činů dle zákona na ochranu lidově demokratické republiky pravomoci státního soudu, což mělo významný vliv na uspořádání soudu a složení jeho senátů. Tato koncepce však přinášela významné problémy v činnosti státního soudu, především v činnosti brněnského oddělení. Tyto komplikace byly způsobeny nedostatkem vhodných vojenských soudců, které by bylo lze přidělit k tomuto oddělení. Řízení, ve kterých vystupovaly vojenské osoby, se pak nutně koncentrovala v Praze.

Třetí hlavní zásadou bylo zavedení laického prvku do rozhodování tohoto soudu prostřednictvím institutu soudců z lidu, čímž se prováděl požadavek § 140 odst. 3 Ústavy 9. května¹². Tato zásada je provedena přímo v zákoně o státním soudu, přičemž pro zbytek soudní soustavy byl narychlo přijat zákon č. 319/1948 Sb., o zliďování soudnictví.

Soudce z lidu ke státnímu soudu jmenovala na návrh krajských národních výborů vláda na období jednoho roku. Institut laického prvku v podobě soudců z lidu se nevyhnul ani vojenským senátům státního soudu. Do nich byly jmenovány osoby činné ve službě na návrh ministra národní obrany.

Laickým soudcem se mohl stát každý v rozmezí 35 a 60 let věku, přičemž musel být zapsán ve stálých voličských seznamech. Zákonem byli vyloučeni představitelé zákonodárné, výkonné a soudní moci, včetně úředníků prokuratury, obhájců ve věcech trestních a duchovní.

Účast v senátu státního soudu byla pro vybrané osoby občanskou povinností, odmítnout úřad bylo lze jen z důležitých důvodů, o jejichž oprávněnosti měla roz-

---

11 Národní archiv (NA), fond Generální prokuratura, dle zpracování F. Gebauera, L. Velety a T. Liptáka publikovaný in: Vorel, Jaroslav – Šimánková, Alena – Babka, Lukáš: Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech Díl II. Praha 2004, s. 46n.

12 Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky

hodovat rada soudu. Zákon také upravil složení senátů druhé instance – nejvyššího soudu, pokud působil jako odvolací soud vůči rozhodnutím soudu státního. Zákon o státním soudu vymezil účast laického prvku, přičemž soudcem z lidu u nejvyššího soudu mohla být pouze osoba znalá práva. Tím se dle vládního nařízení č. 238/1948 Sb., jímž se provádějí některá ustanovení zákona o státním soudu, ze dne 19. října 1948, myslely ty osoby, které dokončily studium na právnické fakultě v Československu složením teoretických státních zkoušek nebo získaly doktorát¹³.

Pro první rok činnosti státního soudu tak návrhy na soudce z lidu měly podat dle § 4 výše zmíněného vládního nařízení ve vztahu k § 43 zákona o státním soudu v českých zemích zemské národní výbory. Na Slovensku roli krajských národních výborů převzalo pověřenectvo vnitra. Z obvodu každého krajského soudu tak mělo být navrženo po 15 soudcích z lidu, přičemž třetina, tj. pět měla být práva znalých.

Aby ve svém úsudku neovlivňovali soudci z povolání soudce z lidu, měli soudci z lidu hlasovat před nimi a mladší z nich před staršími (§ 6).

Soudci z lidu stejně jako soudci z povolání byli vázáni při svém rozhodování dle § 143 ústavy a v návaznosti na ustanovení § 9 zákona o státním soudu zákony a nařízeními. Ty měli vykládat v duchu ústavy a zásad lidově demokratického zřízení. Dále měli za povinnost rozhodovat nestranně. Přísahu pak skládali soudci z lidu do rukou prezidenta státního soudu a soudci z lidu činní u nejvyššího soudu pak do rukou prvního prezidenta nejvyššího soudu.

Státní soud měl řídit a zajišťovat jeho správu prezident státního soudu. Byl také nejvyšším představeným všech zaměstnanců a osob přidělených ke státnímu soudu. Správa státního soudu ve věci účetnictví byla přímo svěřena ministerstvu spravedlnosti. Přečasně tuto správu měla do konce roku 1948 vykonávat účtárna zemského soudu v Praze¹⁴. Dohled nad správou soudu měl vykonávat ministr spravedlnosti, stejně tak byl instančně nadřizeným ve věcech správního rozhodování.

Procesně důležitým orgánem byla tříčlenná rada státního soudu (§ 20), která se skládala z předsedy rady státního soudu, jímž měl být buď prezident soudu, nebo viceprezident a dva soudci, z nich jeden měl být vojenským soudcem. V radě státního soudu nebyli soudci z lidu zastoupeni, což odpovídalo i samotné úloze soudců z lidu, neboť jejich hlavním úkolem bylo vnášet laický prvek do rozhodování v otázkách viny a trestu, což nebyla nutně oblast dalších rozhodnutí dle procesních předpisů.

3.2 Příslušnost státního soudu

Příslušnost státního soudu byla vymezena v ustanovení § 17 zákona o státním soudu. Státní soud měl především konat řízení a rozhodovat o trestných činech podle zákona na ochranu lidově demokratické republiky, pakliže se jednalo o nejtěžší zločiny podle tohoto zákona, tj. o trestné činy, za které zákon stanovil trest

13 Ustanovení § 1 odst. 2 vládního nařízení č. 238/1948 Sb., jímž se provádějí některá ustanovení zákona o státním soudu.

14 Ustanovení § 10 zákona č. 232/1948 Sb., o státním soudu.

smrti nebo trest odnětí svobody na dobu delší než deset let. Dále pak rozhodovat o trestných činech dle návrhu státního prokurátora, tj. jak o zločinech, tak přečinech dle zákona na ochranu lidově demokratické republiky na základě volné úvahy státního prokurátora. Toto ustanovení ponechávalo státní prokuratuře ve věci rozhodování o příslušnosti státního soudu velmi široké pole působnosti, což bylo především v prvních měsících činnosti státního soudu často využíváno. Státní prokurátor nemusel jakkoli zdůvodňovat svoje rozhodnutí o podání žaloby státnímu soudu. Mohl tak dokonce učinit i v případě, že řízení o konkrétním trestném činu bylo zahájeno před jiným soudem, a to až do doby, než se takový soud odebral k usnášení o rozsudku.

Bylo-li trestní řízení již zahájeno, převzal další jednání ve věci státní soud. Obdobně tomu bylo i v případě, že došlo k vynesení rozsudku, avšak rozsudek byl zrušen a věc vrácena soudu první instance k novému projednání.

V případě souběhu trestných činů podle zákona na ochranu lidově demokratické republiky a trestných činů podle trestního zákona, mohl rozhodovat státní soud i o těchto trestných činech, přičemž měl na návrh státního prokurátora možnost věc k rozhodnutí vyloučit a přikázat jinak příslušnému soudu. Stejně mohl učinit i v případě, že řízení pro trestný čin, o němž mu náleželo rozhodnout, státní soud zastavil, obdobně, pokud se trestní řízení zastavilo před skončením hlavního líčení.

Příslušnost státního soudu pak významným způsobem v počátcích jeho činnosti ovlivňovalo přechodné ustanovení § 45. Podle tohoto ustanovení příslušelo státnímu soudu konat řízení též o trestných činech dle zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky, v tehdy platném znění, vymezených v § 1 zákona č. 68/1935 Sb. z. a n., o vrchních soudech jako soudech státních. Jednalo se tak obligatorně o tyto trestné činy: úklady (§ 1), ohrožení bezpečnosti republiky (§ 3 odst. 1), proradu (§ 4 odst. 1), zradu státního tajemství (§ 5 odst. 1), vojenskou zradu (§ 6 odst. 1 a 2), útoky na život ústavní činitelů (§ 7) a tělesné poškození ústavní činitelů (§ 8 odst. 1 v případě prezidenta republiky, jinak § 8 odst. 2 až 5). Fakultativně, tedy na návrh veřejného žalobce, se jednalo pak o přípravu úkladů (§ 2), ohrožení bezpečnosti republiky (§ 3 odst. 2), násilí proti ústavním činitelům neb osobování si jich moci (§ 10 odst. 1).

Na tomto místě je důležité také zmínit používání výrazně extenzivního výkladu skutkových podstat stíhaných trestných činů. Za názornou ukázkou nám může posloužit skutek spočívající v nedovoleném přechodu státní hranice, který bylo lze stíhat jako správní přestupek okresním národním výborem. Ovšem extenzivním výkladem bylo dovozováno, že se jedná o zločin přípravy úkladů o republiku podle § 2 zákona na ochranu republiky. V době účinnosti zákona na ochranu lidově demokratické republiky pak takové jednání bylo subsumováno pod zločin velezrady dle § 1 odst. 2 zákona na ochranu lidově demokratické republiky. V prvním období první etapy činnosti státního soudu stíhání nedovoleného překročení státní hranice jako zločinu přípravy úkladů o republiku tvořilo podstatnou část nápadu. Zkoumání příslušnosti soudu k rozhodování o vině za spáchání v zákoně taxativně uvede-

ných trestných činů je třeba ještě dále relativizovat, a to nejenom tím, že samotný zákon umožňoval státní prokuratuře žalovat jakýkoli zločin či přečin dle zákona na ochranu lidově demokratické republiky, ale především je nutné brát na zřetel fakt, že subsumování konkrétní činnosti pachatelů pod ustanovení zákona na ochranu lidově demokratické republiky podléhalo výrazně tendenčnímu, extenzivnímu výkladu, který byl těžko obhajitelný, byť fakticky prosazený.

Byl-li obecný soud obviněného přesvědčen, že projednávaná věc přísluší státnímu soudu, mohl usnesením vyslovit svoji nepřislušnost a odeslat spisy státní prokuratuře, která o dalším postupu řízení měla do osmi dnů rozhodnout. Případné spory o příslušnost pak rozhodla s definitivní platností po slyšení veřejného žalobce rada státního soudu.

Období po únoru 1948 bylo obdobím překotných změn v oblasti organizace celé justice i principů a zásad v této oblasti lidské činnosti prosazovaných. Ukázkou toho je institut vyšetřujícího soudce podle ustanovení § 19, podle něhož měl prezident státního soudu určit ze soudců přidělených k tomuto soudu potřebný počet vyšetřujících soudců, jejichž postavení a pravomoci blíže specifikoval trestní řád. Tento institut byl z československého právního řádu odstraněn i přes kladné zkušenosti z poválečného období¹⁵ instrukcí ministra spravedlnosti v září 1949. Ponechání tohoto institutu v československém právním řádu se pak ještě diskutovalo v rámci kodifikačních prací v souvislosti s projednáváním osnovy zákona č. 87/1950 Sb., trestní řád¹⁶.

Hlavním argumentem pro zrušení tohoto institutu byla skutečnost, že zkušenosti, které vyšetřující soudce získal za přípravného řízení při osobním styku s obviněným a svědky, byly pro řízení před soudem ztraceny. Prokurátor znal celý případ jen ze spisů, a proto často věc posuzoval jinak než vyšetřující soudce, který prováděl úkony jen formálně podle pokynu prokurátora. V neposlední řadě bylo také zmiňováno, že se řízení protahovalo koloběhem spisů mezi prokuraturoou a vyšetřujícím soudcem¹⁷.

Státní soud rozhodoval v pětičlenných senátech, přičemž předseda s dvěma přísedícími byli soudci z povolání, další dva členové pak byli soudci z lidu. Soudcům z lidu pak náleželo rozhodování mimo hlavní líčení jen ve výjimečných případech, ve kterých se rozhodovalo ve věci samé, tj. tak, aby nedošlo k omezení účasti soudců z lidu o rozhodování meritu věci. Jednalo se výslovně o dvě situace, a to dle ustanovení § 37, ve kterém je upraven institut obnovy řízení, a dle ustanovení § 38, jež upravuje rozhodování ve věci prominutí a zmírnění trestu dle ustanovení § 410 a § 411 trestního řádu. Ustanovení § 21 odst. 2 pak upravuje složení senátu ve věci stíhání vojenských osob, přičemž v takovém případě musí být předseda i oba pří-

15 Bláhová, Ivana: Rekodifikace trestního práva procesního v letech 1948–1950, disertační práce. Praha 2016, s. 201.

16 Kolektiv autorů: Právníká dvouletka. Praha 2014, s. 226.

17 Tamtéž.

sedící vojenskými soudci a zároveň i soudci z lidu musí být osobami vojenskými. Při společném trestním řízení jednak proti osobám civilním a jednak proti osobám vojenských se vyžadovala účast alespoň jednoho přisedícího vojenského soudce, pokud jím nebyl již sám předseda a zároveň účast jedné vojenské osoby jako soudce z lidu. Zvláštní složení senátu pak bylo vyhrazeno pro případ, že by stála před státním soudem civilní osoba pro trestný čin podle hlavy II. zákona na ochranu lidové demokratické republiky. V takovém případě dle § 21 odst. 4 měl být členem senátu vždy alespoň jeden vojenský soudce.

Rozhodující roli při určování senátů státního soudu měl jeho prezident. Ten na počátku roku určil na ten příslušný rok jejich složení. Sám měl pak dle ustanovení § 22 odst. 2 oprávnění předsedat kterémukoli zasedání senátu s výjimkou věcí, pro které by byl vyloučen.

Odvolacím soudem, tedy druhou instancí, byl vůči rozhodnutím státního soudu soud nejvyšší. Složení senátů nejvyššího soudu pak bylo vždy smíšené, přičemž členy takového senátu byli tři soudci nejvyššího soudu, z nichž jeden senátu předsedal, a dva přisedící soudci z nejvyššího vojenského soudu. Zásada obligatorní účasti soudců z lidu je pak důsledně provedena i v případě ustavení senátů nejvyššího soudu, pokud rozhodují o opravných a mimořádných opravných prostředcích proti rozhodnutí státního soudu, pokud v první stolici rozhodovali soudci z lidu. V takovém případě se pak původně pětičlenný smíšený senát rozšiřuje o dva soudce z lidu, kteří musí být osobami znalými práva.

Kvůli ochraně mnohdy utajovaných skutečností, jež obsahoval spisový materiál k jednotlivým případům projednávaným před státním soudem, nebyla připuštěna ustanovením § 25 zákona o státním soudu účast poškozeného v řízení před tímto soudem. Případnému poškozenému pak zůstalo obecné právo domáhat se náhrady škody způsobené trestným činem před soudem civilním. Vodítkem pro toto ustanovení byl především primariát především státního zájmu nad zájmem soukromé osoby.

Zásadní změnu pak doznalo právo na obhajobu, které bylo ustanovením § 26 zákona o státním soudu významným způsobem omezeno. Obhájcem před státním soudem tak mohla být pouze osoba, která měla právo tuto činnost vykonávat před občanským nebo vojenským soudem, a především byla zapsána na zvláštním seznamu, jež vedlo ministerstvo spravedlnosti. Konzultační úlohu při zapisování oprávněných obhájců pak hrálo ministerstvo národní obrany. Účelem této úpravy bylo kontrolovat každého, kdo mohl s procesními oprávněními stanout v řízení u státního soudu. Značně formalizovaná byla pak povinnost mít v řízení obhájce podle ustanovení § 26 odst. 2. Bylo tomu tak v případě, kdy hrozil za spáchaný trestný čin trest smrti či trest odnětí svobody delší pěti let. Obdobně byla účast obhájce v řízení obligatorní v případě řízení proti uprchlému. Pokud si obhájce nezvolil sám obžalovaný, byl mu obhájce určen soudem. Po přechodnou dobu, do sestavení seznamu, byly za obhájce s možností vystupovat v řízení před státním soudem kva-

lifikování ti, kdož byli zapsaní na seznamu dle § 36b zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky, ve znění zákona č. 130/1936 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňuje zákon na ochranu republiky.

3.3 Řízení před státním soudem

Pro řízení před státním soudem byl hlavním procesním předpisem platným podpůrně, pokud nebylo v zákoně o státním soudu uvedeno jinak, zákon č. 119/1873 ř. z., trestní řád, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících. Toto ustanovení mělo unifikační efekt a sjednocovalo použití trestního řádu platného v českých zemích pro jednání státního soudu i o trestných činech spáchaných na Slovensku, nebo o trestných činech souzených oddělením státního soudu v Bratislavě¹⁸.

Při trestním řízení před státním soudem vůči vojákovi se počítalo s podpůrným využitím trestních předpisů vojenských, tedy konkrétně především vojenského trestního zákona o zločinech a přečinech, uvedeného patentem č. 19/1855 ř. z., jenž platil na území celé monarchie¹⁹.

Podpůrné použití právních předpisů státním soudem vychází z ustanovení § 51 odst. 5 trestního řádu z roku 1873, ve kterém je uvedena zásada, že pokud se koná řízení u soudu, který je odlišný od soudu místa spáchání trestného činu, použije se trestní řád podle soudu, u kterého se koná řízení (v případě státního soudu vždy rakouského trestního řádu z roku 1873, viz výše), trestný čin je však potřeba posuzovat dle trestního zákona platného v místě spáchání trestného činu, tedy podpůrně se použije buď rakouský zákon č. 117/1852 ř. z. nebo uherský zákonný článek V/1878. V případě vojenský osob pak výše uvedený vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech, uvedený patentem č. 19/1855 ř. z.

Subsidiarita použití trestního řádu vychází z ustanovení § 18 zákona o státním soudu a dále subsidiarita dalších právních předpisů platných pro řízení před krajskými soudy vychází z ustanovení § 29 zákona o státním soudu, v němž je tato zásada prohlášena za obecnou zásadu.

Výrazně odchýlně od trestního řádu se postupuje v případě řízení o obžalobě, neboť se nekoná obžalovací řízení dle ustanovení § 91 a násl. trestního řádu. Touto úpravou je sledováno podstatné zrychlení trestního řízení, které dle proklamací nemělo být na úkor práv obžalovaného. S vysokou pravděpodobností můžeme usuzovat, že zachování institutu řízení o obžalobě by v situaci poúnorové justice v kombinaci s řízením před státním soudem, jež bylo vyhrazeno stíhání politických trestných činů a jež bylo také ve velkém množství případů předem připraveno a předjednáno, viz níže, nadbytečné a k posílení práv obžalovaných by v kontextu tehdejších zvyklostí nevedlo. Můžeme tedy souhlasit s tím, že v rámci úvah o procesní ekonomii, bylo zrušení institutu obžalovacího řízení odůvodněným a racionálním krokem ze strany

18 Při rozhodování státního soudu se tedy nevyužil trestní řád zák. čl. XXXIII/1896 platný na Slovensku.

19 Simonová, L.: Změny v trestním právu v první Československé republice, bakalářská práce. Právníká fakulta Masarykovy univerzity, akad. rok 2011/2012.

legislativců. Ostatně k zárukám obviněného, že bude podroben spravedlivému procesu podle důvodové zprávy k zákonu o státním soudu, přispívalo samo projednání obžaloby v hlavním líčení a výběr soudců státního soudu, kteří měli být zárukou, že jeho věc bude objektivně zhodnocena²⁰.

Orgánem, jenž měl rozhodnout v případech pochybností o příslušnosti státního soudu, přípustnosti obžaloby nebo v pochybnostech o důvodnosti uvalení či délce vazby, byla rada státního soudu. Tato úprava opět posilovala kontrolu totalitní moci nad těmito důležitými procesními rozhodnutími, především s ohledem na samotné složení rady státního soudu, a omezovala tak volnost rozhodování předsedy senátu.

Ustanovení § 30 odst. 3 se týkalo doručování obžalovacího spisu obviněnému, o němž měl rozhodnout předseda senátu a které mělo být provedeno do čtyřiaadvaceti hodin od podání tohoto spisu soudu, resp. do čtyřiaadvaceti hodin od uvalení vazby. Justiční praxe však ukázala, že obžalovaným nebývala doručena ani obžaloba, natož pak obžalovací spis²¹.

Předběžným prozkoumáním obžalovacího spisu byl sledován především záměr konat řízení před státním soudem, jež vyhovovala nárokům na taková řízení. Blíže k tomuto ustanovení uvádí důvodová zpráva následující: „V případech, že by byla pochybná příslušnost státního soudu, nebo přípustnost obžaloby (§ 213 tr. ř.), takže by z hlavního přelíčení u státního soudu anebo z hlavního přelíčení vůbec mohlo sejít, bylo by neúčelné, aby musilo dojít k hlavnímu přelíčení před státním soudem, které ve veřejnosti jistě bude budit značný zájem. Nejde zde jen o zájem obviněného, ale zejména o zájem veřejný, protože by se zbytečně uváděl v činnost soudní aparát a státu by se způsobily útraty a zprošťující rozsudek u státního soudu by mohl býti veřejností nepříznivě posuzován. Nelze přehlížeti, že v řízení před státním soudem se vždy budou objevovat momenty politické a v případě, že by došlo ke zproštění obžalovaného, mohlo by podání obžaloby a konání hlavního přelíčení buditi v širší veřejnosti dojem zbytečného pronásledování občana státními úřady. Z druhé strany by nebylo vhodné ponechávati obviněnému samotnému možnost domáhati se přezkoumání obžaloby radou státního soudu a tím po případě docíliti průtahy v řízení. Proto se ponechává úvaze předsedy senátu, aby v těchto případech vyvolal rozhodnutí rady státního soudu.“²²

Hlavní líčení se mohlo na návrh veřejného žalobce konat i mimo sídlo státního soudu. Souhlas k tomu vydával prezident státního soudu. Obžalovaným měla být ponechána alespoň třídní lhůta pro přípravu. V konkrétních případech pak existují důkazy o tom, že tomu tak nebývalo a obžalovaní byli seznámeni se zněním obžaloby až při zahájení hlavního líčení²³.

---

20 Důvodová zpráva k zákonu č. 232/1948 Sb., o státním soudu, dostupná na http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0095_01.htm [9. 5. 2016].

21 Blíže k tomuto například: Bláhová, I. – Blažek, L. – Bošтік, M. – Stará, T.: Jménem republiky! Praha 2015.

22 Důvodová zpráva k zákonu č. 232/1948 Sb., o státním soudu, dostupná na http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0095_01.htm [9. 5. 2016].

23 Bláhová, I. – Blažek, L. – Bošтік, M. – Stará T.: Jménem republiky! Praha 2015.

Hlavní líčení bylo zpravidla veřejným s výjimkou situace, kdy předseda senátu rozhodl o vyloučení veřejnosti na základě příslušných ustanovení trestního řádu nebo bylo-li by ohroženo projednáváním státní tajemství dle ustanovení § 34 o vyloučení veřejnosti z důvodu ochrany státního tajemství.

Mezi řádné opravné prostředky proti rozhodnutí státního soudu patřilo odvolání a zmateční stížnost. Rozhodování o nich pak náleželo nejvyššímu soudu. K mimořádným opravným prostředkům je možné řadit zmateční stížnost k zachování zákona a obnovu trestního řízení. O návrhu na obnovu trestního řízení rozhodoval státní soud za obligatorní účasti soudců z lidu.

Zvláště pak bylo upraveno ustanovení o prominutí či zmírnění trestu, které odkazovalo na užití § 410 a § 411 trestního řádu ve spojení s § 7 odst. 2 zákona č. 91/1934 Sb. z. a n., o ukládání trestu smrti a o doživotních trestech. V těchto případech pak rozhodoval příslušný senát státního soudu nebo nejvyššího soudu za účasti soudců z lidu. Tím, že fakticky mohlo dojít k podstatnému zásahu do již vydaného meritorního rozhodnutí, byla účast soudců z lidu považována za zachování jedné z hlavních zásad, na niž zákon o státním soudu stojí. Od 1. února pak v těchto otázkách bylo užíváno § 113 zákona č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví.

O výkonu rozsudku vždy rozhodoval státní soud, což byla změna vůči prvorepublikové právní úpravě státního soudu. Tímto ustanovením byla sledována ochrana státního tajemství ve smyslu omezení osob, jež přišly do styku s těmito materiály.

Autoři předlohy předpokládali, že veřejný zájem bude vyžadovat, aby byla vina pachatele zjištěna a aby se mu dostalo veřejného odsouzení, i když uprchne do ciziny či se vyhýbá trestnímu řízení útekem nebo ukrýváním, proto bylo do osnovy zákona o státním soudu začleněn institut řízení proti nepřítomným. Nemožnost postavit pachatele před soud tak automaticky neznamenala, že nebude trestní řízení proti takové osobě pokračovat či nebude zahájena. Zároveň tím bylo umožněno vykonat na této osobě trest, který bylo lze provést. Tím se většinou sledoval trest propadnutí majetku, což se jevila nanejvýše důležité v případech osob, které uprchly do zahraničí. V případech řízení proti nepřítomnému tak bylo z důvodu záruky práv nepřítomného obligatorně konáno přípravné vyšetřování. Obžaloba se pak zveřejnila ve zjednodušené formě zatykače v Úředním listě republiky Československé, stejným způsobem byl uveřejněn i pravomocný rozsudek.

4. Činnost Státního soudu v letech 1948-1949

Činnost státního soudu byla ze strany ministerstva spravedlnosti pečlivě připravována. Personální složení nejvyšších představitelů státního soudu a státní prokuratury bylo navrženo ministerstvem spravedlnosti 4. října 1948. Dne 8. října tento návrh projednal personální komitét ministrů a o den později schválila vláda a předložila jej jako návrh ke jmenování prezidentu republiky. Prezidentem státního soudu byl prezidentem Klementem Gottwaldem jmenován triapadesátiletý dr. Hugo Richter, advokát, který svoji kariéru výrazným způsobem vylepšil jako

vedoucí veřejný žalobce Mimořádného lidového soudu v Praze. Viceprezidentem byl pak jmenován krajský soudce dr. Václav Černý, který těsně před jmenováním působil na ministerstvu spravedlnosti jako přednosta retribučního oddělení, dalším viceprezidentem byl jmenován Karol Bedrna, náměstek předsedy Hlavního soudu v Bratislavě²⁴.

Na gremiální poradě dne 18. října 1948 byly doladěny poslední důležité kroky před zahájením činnosti. Jednalo se především o přípravu pozvánek na slavnostní zahájení, tiskových prohlášení i naplánování přísahy soudců z lidu²⁵.

Ačkoli vznikly státní soud a státní prokuratura poměrně rychle a zdaleka nebyly v prvních měsících připraveni po stránce organizační, personální i materiální, jak plyne ze zápisů z porad státního soudu a státní prokuratury, byla činnost obou institucí co do objemu vyřízené agendy úctyhodná²⁶.

Za rok 1948 bylo projednáno před státním soudem více jak 800 případů, což představuje více jak 700 neodsouzených osob, více než 149 osob zproštěných obžaloby a více než 480 osob odsouzených. Za méně než tři měsíce činnosti státního soudu tak bylo vyneseno sedm rozsudků obsahujících trest smrti a 19 rozsudků obsahující trest odnětí svobody na doživotí.²⁷

V březnu 1949 se ke stavu práce státního soudu vyjadřují dr. Karel Klos, náměstek ministra spravedlnosti, a dr. Karel Vaš, jeden z prokurátorů přidělených státní prokuratuře takto: „u Státního soudu jsou projednávány uměle zkonstruované velké případy, které končí většinou jen odsouzením několika málo lidí k větším trestům, ostatní obžalovaní dostávají malé tresty nebo bývají zprošťováni. Tím se snižuje vážnost Státního soudu. Státní bezpečnost a Státní prokuratura má řádně diferencovat případy a přes Státní soud mají být žalovány jen těžké zločiny proti státu nebo věci, které mají zvlášť politickou důležitost.“²⁸

V průběhu roku 1949 byly postupně odstraňovány organizační potíže, které vznikaly při začátcích fungování státního soudu i státní prokuratury. Hugo Richter, prezident státního soudu, pak ve Zprávě o činnosti státního soudu a státní prokuratury v roce 1949²⁹ uvádí, že i on sám vzhledem k jeho dřívějšímu povolání neměl zkušenosti s řízením tak významného úřadu. Ve zprávě se též zmiňuje, že zpočátku se práci na státním soudu nevěnoval pro jiné povinnosti jeho viceprezident dr. Václav Černý.

Richter pak dále upozorňuje, že neměl dostatek soudců vzhledem k množství nápadu případů, které měl státní soud řešit. V roce 1949 pracovalo u státního soudu

---

24 NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna, kart. 527, sign. 517/IV.

25 NA, fond ÚV KSČ – A. Čepička, a.j. 123.

26 NA, fond ÚV KSČ – A. Čepička, sv. 21, a.j. 141.

27 Uvedené údaje vychází z aktuálního výzkumu Národního archivu, Právnické fakulty Univerzity Karlovy a Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy pod vedení Ing. Mgr. Hany Šimánkové a Mgr. Lukáše Blažka zveřejněných na konferenci věnovaných československé justici 20. 10. 2015.

28 NA, fond ÚV KSČ – A. Čepička, sv. 21, a.j. 141.

29 NA, fond ÚV KSČ – A. Čepička, sv. 20, a.j. 138.

v Praze pět civilních senátů a v Brně dva civilní senáty. Vojenský senát byl pouze v Praze. V Brně měl být trvale přidělen vojenský soudce, což se v průběhu roku 1949 nepodařilo a vedlo to k tomu, že případy musely být přenechány oddělení v Praze. Richter ve zprávě navrhuje navýšení počtu civilních senátů v Praze a v Brně po jednom, dále přidělení vojenského soudce k pražskému oddělení, což by umožnilo vytvořit dva vojenské senáty, a přidělení dvou vojenských soudců do Brna, aby mohli přisedat v senátech smíšených.

Během roku 1949 byly pro přemíru případů využity výpomocné senáty. Richter k tomu uvádí, že je hodnotí zdrženlivě, neboť nebyly s těmito senáty vytvořeny úzké vazby, což dle něj mělo vliv na kvalitu judikování i na rychlost vyřizování agendy. Ve svém doporučení se staví za jejich další nevyužívání.

Státní soud fungoval v prvním roce své činnosti nárazově. Richter přiznává, že tento styl práce měl vliv na kvalitu rozhodování a na vyřizování spisů. Plánování práce bylo dle něj nemožné. Ve zprávě pak nabádá, aby se lépe koordinovaly činnosti prostřednictvím spolupráce soudu, prokuratury i ministerstva. Státní soud na základě jeho zprávy mnohem více vystupuje s určitou nadsázkou jako výrobní podnik, který žádá zadavatele zakázek, aby zajistil materiální a technické podmínky pro úspěšnou a kvalitní výrobu. Že produktem jsou zničené lidské životy rozsudky vynesenými ve vykonstruovaných či zveličených procesech je dle stylu hodnotících zpráv i faktického počínání konkrétních osob bez jakékoli reflexe.

Odbornou stránku práce soudu hodnotí Richter kladně, na rozdíl od kritiky práce StB, v jejichž nedostatcích pak spatřuje vynášení osvobozujících rozsudků. Automaticky tak počítá s tím, že má být vynášen rozsudek odsuzující, což považuje za cíl a účel existence samotného soudu.

Zajímavým je pak vyhodnocení politické způsobilosti přidělených soudců, což opět prokazuje, že státní soud byl komunisty účelově vytvořenou institucí, k níž měli být přiděleni soudci bez zábran plnit jim zadané úkoly a fakticky tak vytvořit u veřejnosti klamnou představu, že se v případě řízení u státního soudu jedná o spravedlivý proces proti skutečným zločincům. Politická nepřipravenost je dovozena z toho, že byly udělovány pachatelům protistátní činnosti mírné tresty.

Richter pak pro naše poznání fungování celé instituce uvádí důležitou zprávu, kterou je však nutné ještě v dalším výzkumu ověřit, a to tu, že společně s viceprezidentem Černým od léta 1949 prováděl s předsedy senátů poradu o každém projednávaném případě v politické i věcné rovině. Na tu navazovala pravidelná gremiální porada, kde se projednávaly věci obecného rázu též po politické i odborné stránce. Tímto opatřením byla zajištěna jednotnost a kontrola nad prací soudu jako celku. Nalezení zápisů z těchto porad v archivních materiálech by nám v budoucnu mohlo pomoci ještě blíže a lépe zmapovat mechanismus práce státního soudu a státní prokuratury včetně poznání šíře záběru a rozkrytí mocenských zásahů do jejich činnosti.

Samostatným oddílem zprávy o činnosti je pak zhodnocení práce se soudci z lidu. Prezident soudu si jejich práci pochvaluje. Podotýká však, že je třeba pa-

matovat na častější školení soudců z lidu, což se v roce 1949 podařilo do listopadu pouze dvakrát, pak již každý měsíc.

Ve zprávě je též vyhodnocena činnost státní prokuratury. Uvádí se v ní, že překážkou k řádnému fungování prokuratury byl obecný nedostatek referentů a zároveň nedostatek referentů politicky spolehlivých. To se projevilo i na obsazení systemizovaných míst u jednotlivých oddělení prokuratury. V Brně bylo ke konci roku 1949 pět referentů oproti požadovaným osmi a v Bratislavě pět oproti šesti požadovaným. Zároveň byl pocítován nedostatek spočívající v tom, že agenda týkající se vojáků byla soustředěna v Praze, což mělo za následek oddělené vyšetřování spolu souvisejících aktivit, u kterých by bylo společné řízení účelnější.

Zpočátku nebylo propagandistické využití trestních kauz řešených státním soudem tolik využíváno a ze zhodnocení vyplývá, že teprve v průběhu roku 1949 si komunisté začali uvědomovat, že musí konkrétní politické procesy, především pak pro veřejnost nejzajímavější část, hlavní líčení, řádně a důsledněji připravovat. Úzké propojení státní prokuratury a státního soudu mělo zabezpečit správné posouzení a jednotnost rozhodování v obdobných případech, což se zjevně v prvních měsících činnosti obou těchto orgánů nedařilo. Vliv na práci prokuratury pak měl i pokyn ministra spravedlnosti č. 525224/49-III/1 ze dne 26. července 1949, na základě něhož nebyli soudci pověřováni funkcí vyšetřujícího soudce. Tato úloha tak připadla prokuratuře, která na vyšetřování měla spolupracovat s vyšetřujícími orgány StB. Prezident soudu pak ve zprávě poukazuje na přechodné nedostatky spojené se zrušením tohoto institutu.

Samo ministerstvo spravedlnosti považovalo právě instituce státního soudu a státní prokuratury za *nejostřejší nástroje justičního aparátu v boji proti škůdcům lidově demokratického zřízení*³⁰.

To ostatně potvrzuje i zpráva o činnosti Státního soudu za rok 1950, ve které je výše uvedený cíl rozveden dále: „Bylo vynaloženo úsilí poučit ve veřejných líčeních na souzených případech širokou veřejnost o nutnosti bdělosti a ostražitosti, přesvědčit nestraníky a ukázat skryté reakci, že každý pokus o rozvracení lidově demokratického řádu bude tvrdě rozdrčen“³¹. Pečlivě připravovanými veřejnými projednáváním některých procesů komunisté jednoznačně cílili na veřejnost a veřejné mínění, aby „byly propagačně využity a byly politickou školou pro nejšířší masy pracujících měst a venkova.“³²

Koordinace aktivit byla zajištěna prostřednictvím pravidelných porad. Měsíčně měly být svolávány konference vedoucích funkcionářů státního soudu a státní prokuratury v Praze včetně účasti vedoucích funkcionářů z oddělení v Brně a v Bratislavě³³. Cílem byla koordinace a zefektivnění činnosti těchto orgánů. Nad to byly or-

---

30 NA, fond ÚV KSČ – A. Čepička, sv. 17, a.j. 113.

31 NA, fond MŠp - Raisův archiv (nezpracováno), kart. 12., desky Dr. Klos.

32 Tamtéž.

33 NA, fond ÚV KSČ – A. Čepička, sv. 17, a.j. 113.

ganizovány porady jednotlivých referentů státního soudu za účasti referenta státní prokuratury³⁴. Pro správnou přípravu a koordinaci včetně zajištění náležité vyznění projednávaného případu se konaly tzv. předporady, jichž se účastnilo vedení státního soudu, příslušný předseda senátu státního soudu, jenž danou kauzu projednával a příslušný prokurátor. Předporad se účastnili i soudci z lidu³⁵.

Příprava procesů pak přesahovala činnost státního soudu i státní prokuratury. Jednotlivé kroky byly konzultovány s orgány strany a vedoucími činiteli lidové správy. Ministerstvo spravedlnosti přímo řídilo obě instituce prostřednictvím komise zřízené při druhém odboru ministerstva³⁶.

Úzké propojení mezi státním soudem a státní prokuraturou bylo logickým vyústěním toho, že právě tyto dvě instituce byly vnímány jako účelné nástroje prosazování trestní represe a zároveň jako nástroje, které byly vzhledem ke své působnosti výlučnými orgány pro stíhání závažnějších politických deliktů. Státní prokuratura tak měla v přímé součinnosti se státním soudem odhalovat, izolovat a potírat třídního nepřítel při jeho zločinné a záškodnické činnosti³⁷.

Státní prokuratura řešila v roce 1950 souhrnně 3453 případů, přičemž nejvytíženější bylo její pražské oddělení s 1938 případy, což představovalo celkově 56 % veškeré agendy. Na brněnské oddělení pak připadá 824 případů (24 %) a bratislavské 691 (20 %). Z tohoto počtu pak bylo žalobou ke státnímu soudu vyřízeno 1497 případů, 173 bylo zastaveno, 788 přerušeno a 714 postoupeno³⁸.

V roce 1950 řešil státní soud 1688 žalob, z nichž zůstalo nevyřízeno v tomto roce 277. Jak uvádí zpráva o činnosti soudu, jednalo se především o žaloby, které se k soudu dostaly k projednání v měsíci listopadu a prosinci 1950³⁹. Státní soud udělil v roce 1950 58 trestů smrti a 191 trestu odnětí svobody na doživotí. Úhrnná výše trestů odnětí svobody činila téměř 50.000 let!

6. Výzkum zaměřený na činnost státního soudu

O činnosti státního soudu byla publikována řada informací. Většinou byly ale zaměřeny na konkrétní před státním soudem projednávané případy. Zprávy o činnosti státního soudu a státní prokuratury pak byly publikovány např. v sešitech ÚDV. Některé informace pak nalezneme v publikacích obecně věnovaných perzekuci 50. let. Doposud však nevznikla ucelená publikace, která by se činností „ostrého nástroje dělnické třídy“ samostatně věnovala a analyzovala činnost jak státního soudu, tak státní prokuratury nikoli optikou konkrétních případů zlovůle, ale pohledem na celek včetně zhodnocení vlivů sociologických, sociálně-psychologických a psychologických.

34 NA, fond MSp - Raisův archiv (nezpracováno), kart. 12., desky Dr. Klos.

35 Tamtéž.

36 NA, fond MSp - Raisův archiv (nezpracováno), kart. 12., desky Dr. Klos.

37 Tamtéž.

38 Tamtéž.

39 Tamtéž.

Můžeme tak říct, že ten a ten prokurátor byl prokazatelně přísnější a vynášel tvrdší tresty? Působili u státního soudu také lidé, kteří se snažili udělovat nižší tresty? Zda a jaký vliv měl všude proklamovaný třídní původ na výši trestu? Dostávaly ženy nižší tresty? Existuje vztah mezi výši trestu a přiděleným prokurátorem? Jaké fáze v činnosti soudu lze z projednávaných případů a výše udělených trestů vymezit? Takto bychom našli celou řadu dalších otázek a z odpovědí na ně bychom pak mnohem více mohli pochopit fungování státního soudu.

V roce 2014 zahájilo IV. oddělení Národního archivu činnost směřující k digitalizaci fondu státního soudu, konkrétně pak soudních spisů pražského oddělení soudu⁴⁰. V souvislosti s přípravou jednotlivých spisů pro digitalizaci, na které se podílela zaměstnankyně Národního archivu Mgr. Ing. Hana Šimánková, vznikla myšlenka vyzkoušet statistické metody užívané v přírodních vědách na uceleném souboru historických dat představovaných právě fondem státního soudu. Postupně se do výzkumného projektu začali zapojovat další odborníci, a to jak z Národního archivu – PhDr. Alena Šimánková a Mgr. Karolína Šimůnková, tak i z Přírodovědecké fakulty Univerzity Kalovy v Praze - Doc. RNDr. Daniel Frynta, Ph.D. V průběhu roku 2015 se pak do projektu zapojil zástupce Právnické fakulty Univerzity Karlovy, se kterou má Národní archiv dohodu o spolupráci v oblasti výzkumu činnosti justice, Mgr. Lukáš Blažek.

Jelikož má fond Státního soudu Praha rozsah 267 běžných metrů, bylo nutné na počátek výzkumu zvolit menší úsek, na němž by bylo možné zvolené metody vyzkoušet. Výzkumný tým zvolil časový úsek vzniku spisů vymezený rokem 1948, což představuje pouhý zlomek z výše uvedeného rozsahu, a tedy se jedná pouze o zkušební použití zvolených metod, neboť statistické výstupy není pro zlomek zpracovaných dat možné využít k jakékoli interpretaci. Stává se určitým vodítkem, jakým způsobem přistupovat k zpracování tak rozsáhlého souboru, jakým fond Státního soudu Praha pro využití zvolených statistických metod je. Cíle, kterým bylo definovat sledované parametry jednotlivých případů pro sběr dat a jejich další možné statistické využití, sběr těchto dat u více jak osmi set případů a vyzkoušení statistických metod, bylo úspěšně dosaženo.

Tato fáze výzkumu byla uzavřena na podzim roku 2015, přičemž prvotní výsledky byly prezentovány účastníkům konference Činnost státního soudu a úlohy ministerstva spravedlnosti při politické perzekuci konané 20. října 2015v budově Národního archivu. Zvolená metoda zkoumání i její prvotní výstupy účastníky konference oslovily.

Na tomto místě je také třeba ještě zdůraznit, že v Národním archivu jsou uloženy pouze případy projednávané státním soudem oddělení Praha. Případy projednávané brněnským oddělením státního soudu tvoří fond Státní soud Brno uložený v Moravském zemském archivu v Brně. Rozsah tohoto fondu je 51,45 běžných me-

---

40 NA, fond Státní soud Praha.

trů. Fond je v současnosti pro badatele nepřístupný. Spisy bratislavského oddělení státního soudu tvořící archivní fond Štátny súd, oddelenie v Bratislave jsou v péči Štátného archívu v Bratislave.

Závěr

Poznání činnosti státního soudu může přinést řadu důležitých poznatků o podstatě a průběhu politické perzekuce spadající do zakladatelského období komunistického režimu v Československu.

Státní soud se stal účinným nástrojem k potlačování různých složek obyvatelstva, které nesouhlasily s nástupem vlády KSČ a se změnami, které se začaly intenzivně projevovat v pounorovém období.

Státní soud měl svůj předobraz ve stejnojmenné instituci, jež byla součástí československé justice od roku 1923 a jejímž cílem bylo stíhat politicky motivované trestné činy. Nová podoba této instituce vycházela ze tří hlavních zásad, jimiž byly: 1. jednotnost soudu pro celé území Československa rozděleného do tří oddělení – Praha, Brno, Bratislava, vymezených územím příslušných krajů; 2. zavedení laického prvku v podobě institutu laických soudců; 3. sjednocení pravomocí soudu nad civilními i vojenskými osobami včetně souzení osob mladistvých.

Souběžně se státním soudem vznikla i státní prokuratura, která byla odpovědná za přípravu a stíhání závažných politických trestních činů ve spolupráci především s StB.

Činnost soudu lze rozdělit do dvou hlavních etap. První je ohraničena zřízením soudu a zahájením jeho činnosti 25. října 1948 a dne 31. července 1950. Druhá etapa pak nabytím účinnosti nových trestněprávních kodexů dne 1. srpna 1950 a dnem 31. prosincem 1952, kdy státní soud zanikl a jeho úlohu převzaly od 1. ledna 1953 příslušné krajské soudy.

Celkově zasáhla činnost státního soudu téměř 27.000 osob, které se staly obětmi komunistické justice.

Staatsgericht und seine Tätigkeit in Anfangszeit

Nach dem Zweiten Weltkrieg hat sich die Tschechoslowakei auf den Weg der intensiven Zusammenarbeit mit der Sowjetunion gemacht. Eine führende Rolle im Staat hat schrittweise die Kommunistische Partei Tschechoslowakei mit Klement Gottwald auf der Spitze gewonnen. Den Kommunisten ist es gelungen, die Macht im Staat im Februar 1948 völlig zu ergreifen. Gleich danach haben sie eine Repression gegen wirklichen oder angeblichen politischen Gegner angefangen. Der ursprüngliche Gesetz zur Verteidigung der Republik und die Institution eines Staatsgerichtes aus der Zwischenkriegszeit waren für ihre Absichten nicht genügend harte Instrumente. Darum sind zwei neue Gesetze entstanden, u. z. Gesetz zur Verteidigung der Volksdemokratischen Republik und Gesetz über den Staatsgericht Nr. 232/1948. Diese zwei neue Rechtsvorschriften sind zum passenden Instrument zur Repression der Opponente geworden.

Staatsgericht nach dem Gesetze Nr. 232/1948 hat seine Tätigkeit am 25. Oktober 1948 angefangen. Zum Präsidenten des Gerichtes wurde dr. Hugo Richter ernannt. Es handelte sich um Gericht für das ganze Gebiet Tschechoslowakei, in drei Abteilungen (Prag, Brünn und Bratislava (Pressburg)) getrennt. Hauptziel des Gerichtes war die Fixierung der Einheitsjudikatur und vor allem Sicherheit, dass die Kommunisten volle Kontrolle über Züchtigung der politischen Straftaten haben werden. Diese Sicherheit hat neu entstandene Staatsprokuratur gesichert.

Das weitere Prinzip, mit dem Staatsgericht aufgebaut wurde, war die Einheitsrechtsbefugnis über Zivil- und Militärpersonen, und auch über Jugendlichen. Es hatte einen bedeutsamen Einfluss auf die Organisation des Gerichtes und Personal seiner Senate. Diese Konzeption hat aber auch bedeutende Probleme gebracht. Diese Komplikationen wurden vor allem durch Mangel an passenden Militärrichter für Brünn Abteilung verursacht. Die Prozesse, wo die Militärpersonen beteiligt haben, haben sich darum in Prag konzentriert.

Das dritte Prinzip war die Einführung eines Laienelements in die Entscheidung des Staatsgerichtes mittels Instituts der „Volksrichter“. Dadurch wurde eine Anforderung des Grundgesetzes des 9. Mai realisiert. Dieses Prinzip ist direkt im Gesetz über Staatsgericht durchgeführt. Die Volksrichter wurden zum Staatsgericht auf Vorschlag von Kreisnationalausschüssen (krajské národní výbory) von Regierung für 1 Jahr ernannt. Institut der Volksrichter lässt sich auch nicht den Militärsenaten umgehen.

Der Artikel ist detaillierend konzentriert auf die Form des Staatsgerichtes zur Zeit seit seiner Entstehung bis 31. Juli 1950. Es beschreibt und analysiert die Rechtslage des Gerichtes, inkl. die wichtigsten Mittel mit seiner Tätigkeit in ersten Monaten verbunden. Die Gerichtstätigkeit war schrittweise intensiver. Nur im Jahre 1948 kam zu Behandlung von 800 Fällen, mehr als 450 Personen wurden verurteilt.

Für den Artikel wurden die Ergebnisse der Forschung, die in Zusammenarbeit mit Nationalarchiv, Rechts- und Naturhistorischen Fakultät der Karlsuniversität realisiert wird, ausgenützt.

State Court and its activities in the initial period

After the World War II, Czechoslovakia pursued the course of a close cooperation with the Soviet Union. The leading role in the state was gradually taken over by the Communist Party of Czechoslovakia with Klement Gottwald as its leader. The communists managed to take control of the state in February 1948. Soon after, they started repressions against both real and imaginary political adversaries. The original Act on Protection of the Republic and the institution of the State Court from the pre-war era did not represent a tool firm enough for their purpose; therefore, new laws were passed, first, Act on Protection of the People's Democratic Republic No. 231/1948 Coll., and the other, Act on the State Court No. 232/1948 Coll. This new legal regulation became a convenient tool for repression against political opponents.

The State Court, established according to the Act No. 232/1948 Coll., started working on October 25, 1948 with Hugo Richter as its president. There was only one court with the purview for the whole territory of Czechoslovakia, it was, however, divided into three departments in Prague, Brno, and Bratislava. The main goal was to ensure a unified practise of the court and to provide the Communists Party a complete control over sentencing in political crimes. This was to be guaranteed by the newly established State Prosecutor's Office as well.

Another principle the State Court was built upon was the unitary jurisdiction over both civil and military persons, the competence of the State Court applied also to juvenile offenders. This had a major impact on organisation of the Court and on composition of its senates. Yet, this conception brought considerable problems in its functioning. Complications were caused by shortages in suitable military justice personnel for Brno department, the proceedings where military persons were involved were, therefore, necessarily concentrated in Prague.

A third, important principle was the introduction of a non-professional element into deliberations of the State Court by means of lay assessors, which, after all, complied with the requirement of the Ninth-of-May Constitution. This principle was carried out directly in the Act on the State Court. Lay judges were appointed for the State Court by the Cabinet based on proposals from Regional National Committees and they stayed one year in their office. This lay element was present in the State Court military senates as well.

The paper deals into detail with the organisation of the State Court from its origins to July 31, 1950. It describes and analyses the legal standing of the Court, together with the most important principles essential to its functioning in the first months after its establishment. The work of the Court gradually gained in intensity, in 1948 alone more than 800 cases were tried and more than 450 people were sentenced.

The paper is based on results of scholarly research carried out in the field of State Court functioning in cooperation among National Archives, Faculty of Law and Faculty of Science of Charles University in Prague.